

Д. С. СУХАНОВА

Дар'я Сергіївна Суханова, кандидат юридичних наук, доцент Одеського державного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ

Глобалізаційні процеси сучасності неминуче зумовлюють необхідність вивчення найкращих стандартів освіти і викладання, в тому числі й у сфері підготовки майбутніх правників та викладання юридичних дисциплін. Слід зауважити, що процес зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети та поширення по всій планеті єдиних технологій, культури, ідей та ціннісних орієнтацій призводить і до певної конкуренції. Зокрема, більшість вищих навчальних закладів (ВНЗ) юридичного профілю у розвинутих країнах конкурують між собою так само, як і різні міста конкурують за гаманці туристів та інвесторів: переможці отримують гроші та визнання, а переможеним залишається лише вдосконалюватися, вивчаючи існуючий досвід та запроваджуючи реформи.

Обрання Сполучених Штатів Америки як відправної точки для аналізу підходів до підготовки майбутніх правників зумовлене практичними обставинами сьогодення: у будь-якому рейтингу кращих ВНЗ у світі перші місця завжди належать американським освітнім закладам. На думку автора, успіхи американської юридичної освіти пояснюються двома основними факторами. Перший – це відсутність державного регулювання цієї галузі, на що вже звертали увагу окремі українські дослідники¹.

Як відомо, Міністерство освіти США надало статус «національно визнаної інституції з акредитації правничих шкіл» загальнонаціональній громадській організації правників – Американській асоціації правників, яка реалізує його через Секцію у справах юридичної освіти та прийняття до юридичної практики². Другий фактор – це практична спрямованість юридичної освіти у США, її орієнтація на індивідуальні потреби студентів та акцент на розвитку аналітичних умінь і практичних навичок. Зокрема, у переліку дисциплін, що викладаються у кожній юридичній школі в США, завжди можна знайти ту, що допомагає американським студентам отримати практичні навички в галузі юридичної техніки (юридичної майстерності).

Так, практично на кожному юридичному факультеті у США викладають дисципліну «Юридичний пропис» (*Legal Writing*), що складається з двох модулів: прогностичний аналіз (*predictive analysis*) та переконливий аналіз (*persuasive analysis*). У рамках прогностичного аналізу студенти навчаються складати юридичний висновок (лист до клієнта), в якому на підставі аналізу чинного законодавства та судових прецедентів зазначають найліпший варіант поведінки для свого клієнта, який звернувся до них із відповідним запитанням. У рамках переконливого аналізу студенти навчаються складати клопотання та інші судові документи, в яких намагаються переконати суддю вирішити справу на користь свого клієнта на підставі наведених аргументів. У рамках прогностичного аналізу студенти також навчаються складати документи, що використовуються під час арбітражу, медіації тощо.

Ще однією навчальною дисципліною, яка розглядає питання юридичної техніки та є досить поширеною у США, є дисципліна «Складання юридичних документів» (*Legal Drafting*). Її переважно викладають на старших курсах та вона є факультативом. За допомогою цієї дисципліни студент отримує практичні навички щодо складання широкого спектра правових актів: від нормативно-правових до контрактів і заповітів. Залежно від сфери застосування практичних навичок дисципліна має відповідну назву та зміст. Зокрема, дисципліну «Складання юридичних документів – загальний курс» викладають в університетах Айдахо та Луїзвілю, дисципліну «Складання юридичних документів у цивільному процесі» – в університетах штату Техас та університеті Темпл (штат Філадельфія), дисципліну «Складання юридичних документів – контракти» викладають в університеті Раггерс (штат Нью-Джерсі) та університеті штату Арканзас.

Слід також зазначити, що у США доволі часто можна знайти юридичні факультети, де викладають дисципліну «Адвокатська діяльність» (*Advocacy*), у рамках якої студенти навчаються складати основні документи своєї майбутньої професії. Іншим цікавим прикладом є дисципліна «Теорія переконання» (*Persuasive Theory*), у рамках якої студенти навчаються не лише складати переконливі документи на користь своїх клієнтів, а й беруть участь у ігрових судових засіданнях. При цьому найкращі студенти отримують змогу потренувати свої аналітичні та ораторські здібності під наглядом викладача у справжньому судовому процесі за участі присяжних.

Існує й інший, більш комплексний підхід до викладання юридичної техніки. Його сутність полягає у створенні цілого циклу дисциплін, які об'єднуються у межах програми, що отримала назву «Юридична майстерність» (*Lawyering Skills*) та викладається першокурсникам протягом двох семестрів. Під час першого семестру студенти вивчають структуру правової системи США, джерела права, види та роль прецедентів, а також отримують певні практичні навички в галузі юридичного аналізу та складання базових юридичних документів. Під час другого семестру студенти вчаться проводити інтерв'ю з клієнтами, збирати та вивчати докази, письмово та усно аргументувати власну позицію, складати конкретні правові документи (клопотання,

позови, апеляції тощо). Здебільшого програми юридичної майстерності є модифікованими версіями дисциплін «Юридичний правопис» та «Складання юридичних документів» та демонструють бажання викладачів і керівництва університетів відповідати викликам часу та вимогам ринку. Як зазначають американські вчені, за останні тридцять років майже всі юридичні факультети США розробили та запропонували своїм студентам хоча б один курс із програми «Юридична майстерність»³.

Однією з найкращих у США вважається програма юридичної майстерності, яка викладається в університеті Джона Маршала (штат Іллінойс) та складається з чотирьох дисциплін. Першим елементом цієї програми є курс «Юридична майстерність I» (*Lawyering Skills I*), у рамках якого протягом одного семестру студенти вивчають основи права та правової системи США, а також вчать правильно читати, аналізувати та письмово викладати зміст судової справи. Другим елементом програми є курс «Юридична майстерність II» (*Lawyering Skills II*), у межах якого студенти вивчають основи переконливого аналізу та вчать складати відповідні юридичні документи. У рамках цього курсу також детально вивчається судова система та її основні елементи. Третім елементом програми є курс «Навчальний судовий процес» (*Moot Court Competition*), у рамках якого студенти змагаються між собою у судовому процесі шляхом підготовки клопотання та двох усних виступів у апеляційній справі. Виступи та клопотання студентів оцінюються як викладачами, так і справжніми суддями, а за результатами змагання визначаються переможці. Нарешті четвертим елементом програми є курс «Складання юридичних документів», який характеризується вельми широким спектром факультативних модулів – складання документів у галузі трудового права, сімейного права, прав людей похилого віку, інформаційного права, патентного права, інтелектуального права та права у сфері нерухомості тощо⁴.

Ще більш насиченою та цікавою є програма «Юридична майстерність», яку було розроблено викладачами юридичного факультету університету Ліберті (штат Вірджинія). Програма складається з шести курсів «Юридична майстерність I–VI», викладається протягом усіх трьох років навчання у навчальному закладі, є обов'язковою для всіх та становить 15 % від всіх дисциплін, які потрібно успішно вивчити для закінчення навчання. Перший курс програми (Юридична майстерність I) присвячено юридичним дослідженням, логічному мисленню, аналізу та складанню юридичних документів. Студенти вчать складати меморандуми та проводити бесіди з клієнтами. Перед завершенням курсу студенти проводять 45-хвилинне інтерв'ю з клієнтом, яке фіксується на відео та аналізується викладачем. Також студентам необхідно скласти позовну заяву, яку також використовують на іншому курсі, що викладається першокурсникам – «Цивільний процес». Під час другого курсу програми (Юридична майстерність II) студенти ознайомлюються з правилами пошуку прецедентів та необхідної інформації в цілому. З урахуванням отриманих знань студенти готують письмовий огляд конкретної судової справи обсягом до двадцяти сторінок та лист до клієнта із роз'ясненням його правової позиції. У межах цього курсу студенти також вчать складати типові контракти та беруть участь у тренувальному судовому процесі. Третій курс програми (Юридична майстерність III) присвячено досудовій стадії розгляду справи. Зокрема студенти навчаються писати типові законопроекти, працюють із документами кримінальної та цивільної справи, збирають та оформлюють докази, вчать отримувати письмові свідчення під присягою. Наприкінці курсу студенти беруть участь у діловій грі, присвяченій процесу давання свідчень під присягою. Під час четвертого курсу програми (Юридична майстерність IV) студенти вчать складати типові статuti підприємств та консорціумів і детальніше працюють над документами цивільних та кримінальних справ. Після цього вони представляють свої документи під час тренувальних судових процесів, виступаючи у якості сторони обвинувачення чи захисту. Студенти також отримують практичні навички у галузі альтернативного вирішення спорів, перемовин та медіації. Наступний курс програми (Юридична майстерність V) зосереджено на судовій практиці. Кожен студент представляє інтереси свого клієнта у двох-трьох цивільних справах під головуванням справжнього судді та під наглядом викладача. Судові процеси відбуваються на території університетського студмістечка, в якому є три судові зали, одна з яких здатна вмістити до 400 осіб. Завершальний курс програми (Юридична майстерність VI) фактично передбачає, що студент має обрати одну із факультативних дисциплін, серед яких є: апеляційний процес (*Appellate Advocacy*), поглиблена судова практика (*Advanced Trial Advocacy*), медіація (*Mediation*), планування бізнесу (*Business Planning*), та угоди в галузі нерухомості (*Real Estate Transactions*). Незважаючи на те, що юридичний факультет в університеті Ліберті було створено у 2004 р., а акредитовано у 2006 р., програма юридичної майстерності цього університету з кожним роком здобуває дедалі більше визнання серед викладачів та практикуючих юристів у США.

Наведені вище приклади дисциплін, що викладаються у рамках програми «Юридична майстерність», є лише одним із варіантів викладання основ юридичної техніки. Іншим варіантом є безпосереднє об'єднання всіх курсів у єдине ціле та викладання лише однієї дисципліни «Юридична майстерність» із метою охопити якомога більше питань. Яскравим прикладом такого підходу є дисципліна «Юридична майстерність», що викладається в університеті штату Вісконсин⁵. Проте здебільшого такий підхід використовують викладачі, що не мають достатнього практичного досвіду, або юридичні факультети, що не мають достатніх фінансових ресурсів для співпраці із практикуючими юристами та державними установами.

Існують також й інші цікаві приклади, зокрема – дисципліна «Глобальні юридичні навички» (*Global Lawyering Skills*), яку викладають студентам другого курсу юридичної школи МакДжордж Тихоокеанського університету⁶. За задумом викладачів цього курсу, що складається з двох компонентів, глобальні юридичні навички передбачають не лише ознайомлення з усіма можливими аспектами американської юридичної техніки, а й передбачає вивчення міжнародного досвіду у цій сфері спільно з ознайомленням із правовими системами інших розвинутих країн світу.

Ще однією інновацією, яка також поки що не отримала значного поширення у США є створення навчального курсу, за допомогою якого студенти отримують практичні навички майже з перших днів навчання. На думку окремих американських викладачів, це дає змогу змінити усталений погляд на юридичну освіту, як на таку, що є традиційно теоретично спрямованою під час першого року навчання. Одним із найвідоміших прикладів є тижневий курс «Першорічний судовий практикум» (*First-Year Trial Practicum*), який було створено на юридичному факультеті університету Дрейк (штат Айова) у 1998 р.⁷ Сутність цього курсу полягає в тому, що під час перерви між першим та другим семестами (протягом усього трьох–п'яти робочих днів) студенти першого курсу спостерігають за справжнім судовим процесом за участі присяжних: від моменту обрання присяжних до моменту оголошення вироку. Щодня вони працюють у малих групах під керівництвом викладача, судді, прокурорів та адвокатів-волонтерів, які кожен день детально роз'яснюють їм сутність судового процесу та правила роботи захисників та обвинувачення. Найголовнішим є те, що після оголошення вироку студенти отримують можливість поспілкуватися тет-а-тет із присяжними та поставити їм запитання, зокрема щоб з'ясувати для себе, які саме аргументи обвинувачення або захисту стали вирішальними. Аналогічним чином студенти мають змогу взяти участь у «круглому столі» спочатку із суддею, а потім зі сторонами захисту та обвинувачення. Особисте спілкування з усіма учасниками процесу та можливість не лише спостерігати, а й аналізувати та ставити запитання є однією з унікальних можливостей, що їх створено для студентів-першокурсників. Слід також зазначити, що завдяки угоді про співпрацю між місцевим судом, прокуратурою, асоціацією адвокатів та університетом судові процеси відбуваються на території університетського містечка в аудиторіях, облаштованих під зали судових засідань. Угода про співпрацю передбачає також, що адвокати надають свої послуги *pro bono*, а оскільки судді та прокурори під час процесу виконують свої повсякденні обов'язки, то витрати університету на організацію та викладання цієї дисципліни є мінімальними. Разом з тим позитивні відгуки як від студентів, так і від фахівців дають змогу стверджувати, що такий інноваційний підхід до формування перших практичних навичок майбутніх правників є вельми вдалим та ефективним⁸.

Намагаючись задовольнити вимоги ринку праці окремі юридичні школи в Америці застосовують також і міждисциплінарний підхід. Наприклад у Стенфорді (штат Каліфорнія) студенти юридичного факультету не лише мають можливості, а й заохочуються до вивчення дисциплін на інших факультетах університету. Декан юридичного факультету Стенфорда Ларрі Крамер вважає, що юристам, які цікавляться питаннями інтелектуальної власності, доцільно вивчати ці питання на інженерному або математичному факультеті; управляти власним юридичним офісом та вести перемовини краще вчитися на факультеті бізнесу, а вивчати питання ювенальної юстиції бажано разом з майбутніми педіатрами та психологами⁹. Завдяки такому підходу юридичний факультет стає невід'ємним елементом університету в цілому та перестає бути окремою його частиною, відстороненою від інших студентів. Аналогічним чином навчаються і майбутні правники на юридичному факультеті університету Пенсільванії. Крім того, що студенти цього факультету можуть обирати певні класи з інших факультетів, зміни торкнулися і викладачів: значна частина з них не мають юридичної освіти і викладають також на інших факультетах університету. Як вважає керівництво цього ВНЗ, такий підхід має свої переваги для студентів – адже отримані ними теоретичні знання та практичні навички можна застосовувати не лише в юридичній практиці, а й у повсякденному житті.

Слід зазначити, що інновації в освіті та намагання створити найліпші умови для своїх студентів пояснюються не лише конкуренцією між юридичними факультетами за абітурієнтів. Якщо проаналізувати законодавчі вимоги до вчорашніх студентів, то очевидним є факт, що недостатньо лише отримати освіту та скласти адвокатський іспит, необхідно також отримати певні практичні навички безпосередньо в суді. Зокрема, у штаті Делавер після отримання вищої юридичної освіти та вдалого складання адвокатського іспиту протягом одного року необхідно відвідати 30 судових засідань, 6 повних судових процесів за участю суду присяжних та бути присутнім при розгляді однієї адміністративної справи. У Південній Кароліні вам буде дозволено самостійно вести справу в суді лише після того, як ви відвідали 9 судових процесів та розгляд однієї адміністративної справи. Виконання цієї вимоги можна розпочинати після того, як пройдено половину навчання на юридичному факультеті або вже після закінчення ВНЗ. У Джорджії, перед тим як отримати адвокатську ліцензію вам необхідно відвідати два судових процеси, медіацію, давання свідчень під присягою та апеляційний процес. Законом дозволяється починати виконувати ці вимоги у будь-який час до отримання ліцензії, себто і під час навчання на юридичному факультеті.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що незважаючи на перші місця у світових рейтингах більшість юридичних шкіл США незадоволені якістю освітніх послуг, які надаються майбутнім правникам і прагнуть постійного вдосконалення. Згадувана на початку статті Американська Асоціація Правників ще у 1992 р. зазначила у так званому «Звіті МакКрейта» необхідність змін в юридичній освіті, зокрема – поліпшення ситуації із викладанням циклу дисциплін, що стосуються юридичної майстерності. За останні дев'ятнадцять років більшість юридичних шкіл запропонували відповідні зміни та інноваційні підходи, що їх було розглянуто авторкою цієї статті. У зазначеному звіті також було встановлено перелік навичок та цінностей, які повинен засвоїти кожен студент-правник під час навчання в юридичному закладі. Так, до обов'язкових професійних навичок було віднесено: здатність розв'язувати юридичні проблеми, вміння консультувати клієнта з юридичних питань, етичну поведінку, ведення перемовин та менеджмент юридичної компанії. До переліку цінностей потрапили: компетентне представлення інтересів клієнта, справедливість, моральність, пропаганда справедливого судового процесу, постійний професійний розвиток.

З огляду на те, як швидко змінюється законодавство та навіть Основний Закон України, дослідження та запровадження сучасного досвіду в галузі юридичної освіти має стати одним із головних завдань сучасності. На перший план мають висуватися практичні вміння та навички майбутніх юристів, які не лише дають змогу їм ефективно працювати на глобальному ринку юридичних послуг, а й швидко та безболісно адаптуватися до змін у чинному національному законодавстві.

¹ Бігун В. С. Юридична освіта в Україні та США // Юридичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 132–135.

² Так само. – С. 135.

³ Keith A. Findley. Rediscovering the Lawyer School: Curriculum Reform in Wisconsin // Wisconsin International Law Journal. – 2006. – № 3. – P. 295; Roy T. Stuckey. Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin' // Nebraska Law Review. – 1996. – № 75. – P. 648; Kurt M. Saunders & Linda Levine. Learning to Think Like a Lawyer // University of San Francisco Law Review. – 1994. – № 29. – P. 121.

⁴ JD Course Descriptions for The John Marshall Law School. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jmls.edu/registrar/course_desc_2007.shtml

⁵ Lawyering Skills Program: Learning by Doing. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.wisc.edu/academics/lawskills/> – Назва з екрана.

⁶ Global Lawyering Skills program. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mcgeorge.edu/Academic_Programs/Global_Lawyering_Skills/GLS_Program_Overview.htm – Назва з екрана.

⁷ Russell E. Lovell. Lawyering From Day One: The First Year Trial Practicum // The Law Teacher. – 2002. – Vol. 9. – № 2. – P. 1–2.

⁸ Russel E. Lovell. Trial practicum integral to first year law school curriculum // Judicature. – 2006. – Vol. 90. – № 3. – P. 114–120.

⁹ Re-engineering the J.D. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.abajournal.com/magazine/article/re_engineering_the_jd/ – Назва з екрана.

Резюме

У статті досліджено існуючі курси та дисципліни, що викладають на юридичних факультетах американських університетів. Зокрема розглянуто перелік дисциплін, що мають стосунок до юридичної техніки, юридичної майстерності та практичних навичок майбутніх правників. Проаналізовано сучасний досвід та інновації у підготовці майбутніх юристів у США.

Ключові слова: юридична освіта у США, юридична техніка, юридична майстерність, практичні навички майбутніх правників.

Резюме

В статье проведено исследование существующих курсов и дисциплин, которые преподают на юридических факультетах американских университетов. В частности рассмотрен перечень дисциплин, имеющих отношение к юридической технике, юридическому мастерству и практическим навыкам будущих юристов. Проанализированы современный опыт и инновации в подготовке будущих юристов в США.

Ключевые слова: юридическое образование в США, юридическая техника, юридическое мастерство, практические навыки будущих юристов.

Summary

The article analyses existing courses and disciplines taught at law schools across the US. Existing law courses related to legal skills, lawyering skills and practical skills of the future lawyers. Innovations in legal education in the US are also presented and analyzed.

Key words: law schools in the US, legal skills, lawyering skills, practical skills of the future lawyers.

Отримано 3.11.2011

О. М. ЮХИМЮК

Ольга Михайлівна Юхимюк, кандидат юридичних наук, доцент кафедри Волинського національного університету імені Лесі Українки МОНМС України

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВЗАСТОСУВАННЯ» ТА «ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА»

Правозастосування по суті є найбільш об'ємною частиною юридичного процесу. Основне його призначення – індивідуальне регулювання суспільних відносин. Роль і значення застосування права настільки великі, що часто цю форму реалізації права виокремлюють у самостійну, зазначаючи, що правозастосування,